
BIZKAI'KO EUSKEREAREN LABURPENAK

EUSKERAZALEAK ALKARTEAREN EUSKAL-ASTEAN ITZALDIA

(1997-12-05)

Ekonomia

Jaun-andreok: Arratsaldeon eta ondo etorriak Bizkai'ko euskereari buruz egin nai dogun alkar-izketa onetara.

Asteko, arrigarri izan leiketzuen itaun bat egingo dot: Zer da ekonomia? Eta erantzuna emon be bai: Elburua lortzeko (diruz naiz alegiñez) egin bear diran eralketak neurtzeko bidea.

Eta ona euren orain zergaitik egin dodan itaun ori: Izkuntzaren elburua, bakoitxaren barruko zomaketak eta pentsaketak agertzea da. Eta elburu ori lortzeko bakoitxak alegiñak egiten dauz eralketarik gitxien egiteko, etxeko andra batek bere otsarea beteteko al dauanik eta gasturik gitxien egiten dauan lez.

Izkuntza guztietan dago ekonomi-jokera au, guztiak gura dabe al danik agotsik eta agokaldirik gitxienez euren barrua azaltzea. Orregaitik izkuntza guztiak egiten dabez berba egikeran laburpenak. Orra or non kokatzen dan itzaldi onen muiña: Euskereak, batez be Bizkai'ko euskereak, alegiñaren ekonomirako, laburpenak egiten dauz.

Jokabide orokorra

Ekonomi-jokabide au, lenengo ta bein, ez da euskerearena bakarrik, izkuntza guztiena da, batzuk izkuntzaren edestian laburtzen dabez berbak beste batzuk eguneroko berbetan. Euskereak egunerokoan laburtzen dau. (Sinkronia ta diakronia esaten dautsoe arazo oneri).

Esaterako latiñetik latinkumeetara igaro garanean, laburpenak egin dira iru aukaldigaz edo silabagaz esan da, sarritan, len laugaz esaten zana: Capitulum-cabildo, especulum-espejo, mulierem-mujer, amabilem-amable.

Latinkumeak edestian egin dabez laburpenak, eta gaurko izkuntzak ez dabe ainbeste laburtzen. Portugaleran, gazteleran, katalunieran, italieran eta abar, ez da asko laburtzen. Gastelera esaterako "al lado" esan bearrean "alao" esaten da. Baiña olako laburpen gitxi dagoz. Frantzeran ostera, latinkumea izan arren,

laburpen geiago egiten da, esaterako gure Larrazabala-Larcevaux biurtzen da eta diakronian edo edestian "capillun" izan dana "cheveux". Latinkumeak ez diranetan be ez dago batera jokatzetik: Germanierak gitxi laburtzen dau eta anglanderak, ostera, Bizkai'ko euskerearen beste inguru, %40 inguru bear ba'da.

Bizkai'ko euskerearen jokabidea

Beste inkuntzetan aurkitzen dogun jokabide ori, naiz diakronian naiz sinkronian, ete daukagu euskeran? Euskaldunok egiten ete dogu ezer berba egitea gitxiago kosta dakigun? Bai eta asko egin be. Gaur ikusiko dogu arazo au laburpenetan eta urrengo itzaldian agozkeretan.

Arazo au errezero ulertzeko Jose Antonio Retolaza'ri entzundako jazokizun bat edestuko dot.

Jose Antonio Gipuzkoa'ko tolosarantza joian bere berebillean neska gazte bategaz eta bere aldamean joian neskeari itaun au egin eutsan: — Tolosa urrin dago? Eta neskeak erantzun eutson: Ez. beta dago.

Jose Antonio adiskideak ez eban ulertu aldi aretan "beela" edo "bela" zer izan zeitekean, neskeak azaldu eutson: "bereala" zan berba osoa eta orrela bai, orrelan ulertzen eban.

Orra or Gipuzkoa'n egiten dan laburpen bat, adilyide lez.

Euskalki guztiak egiten dabez laburpenak baiña bizkaiereak geien. Nik este dot guk berba egiten dogunean %40 inguru jaten dogula berbea. Esaterako "egin dogu" esateko lau agokaldi daukaguz, baiña Bizkai'rik geienean, "inju" esaten dogu, agokaldi bigaz, eta agotsak zenbatu ezker, "egin dogu" zortzi agots dira eta "inju" lau baiño ez.

Laburpenak zeintzuk bizkaieran

Agotzak laburtukeran euskereak arau zeatz batzuk beteten dauz. Uste dot beste ikuntzetan be orrelan izaten dala eta legeak be bardiñak dirala, baiña ori ziurtatzeak gaur urriffegi eroango gendukez. Jarraitu

daigun euskeran laburpenak noiz eta zelan egiten diran aztertzen.

Azadu daigun labur agots gogorak eta gozoak zer diran. Gogorak zaratarik ez dauke eta ondo ebagita dagoz: P, T, K. esaterako. Gozoak ostera, zaratea dauke eta ez dira ain zeatz ebagiak: B, D, G. Ortik atera geinke arau zeatz bat: Gogorak ez dira galtzen, gozoak errez galtzen dira. Esaterako: "Ekin" ez da inoiz laburtzen, "egin" ostera bai: "ein" edo "in" biurtzen da. Eta olako laburpenak asko dira euskeran, azkenean aztertuko dogun idazkian ikusiko dogun lez. Orduan, laburpenak egiteko bide zabal bat agots gozoak, sonorak, kentzea da.

Zergaitik egiten da laburpen ori? Aurrean eta ostean dauan agots bakartiak jan egiten daualako agots gozo ori.

Beste laburpen bat agots bakartien artean, bokalen artean egiten da. Bakarti idegiak zarratzera eta zarratuak kentzera doa bide ori. Esaterako, Ondarroa'n "etxea" esan-bearrean "etxi" esaten dabe. Iru agokaldi izan diran lekuan bi geratu dira, ekonomia egin da. Zer da jazo dana? Bakartian, bokalen itxitea lenengo ta galtzea gero: "Etxea-etxia, etxie, etxi".

Beste laburpen-bide bat surreratuena edo nasalena da. M, N, N dira oneik.

Laburpena egikeran emen zur jokutzen dabe euskaldunak. N ori ondo ulertzeko bear danean ez da kentzen inoiz be, bear-bearrekoa ez danean, ostera kendu egiten da. Diakronian edo edestian: "Catena-Katea", "Campana-Kanpaea", "Gaztana-gaztaea". "Ardana-ardaoa". Eta gaur bertan toki izenetan: "Lemona-Lemoa", "Laukiniz-Laukiz".

Arau au ez da ain zeatza eta batzutan ez da beteten. Esaterako "edan egizu" laburtu eta "edaxu" geratzen da.

Beste laburpen arrigarri bat egiten dogu Bizkai'ko euskeran. Ez dakit noiztik, ez dakit zergaitik. Aditz laguntzailleari zati bat kentzea da laburpen au: "Esan dautsut-Esantzut", "Ikusiko dozu-ikuskozu". Laburpen au arrigarria dala esan dot eta alan da. Emen ez da albo-bakartia, itzaren erdia jaten dauana. Emen ez dakigu nondik etorri dan laburpen ori egiteko baimena. Baiña bai ekonomi tamalgarria dala benetan: "Dautzut" esaten dogunean or aditz-zati oneik daukaguz: d-egozkizun zuzena, au-aldi ezaugarria, tzu-nori adizkia eta t-adjaberearen ezaugarria. "Dau" kentzeagaz asko galtzen dau iztat, baiña ez daigun aitzu izkuntzan erria dala agintari.

Sortzen dira arazoak

Laburpen oneik ekonomiaren eskariak dirala esan dogu, berbetea errezagoa izateko erriak eskatzen dau-

zan gauzak. Labur-labur, laburregi bear ba'da, agertu doguz ondorenak. Orain beste itaun bateri erantzun bear dautsagu. Laburpen oneik euskereari kalte ala mesede egiten dautsoe? Jakiña, erosketa egitera doan otzaradunak gauza onak, politak eta merkeak gura dauz, baiña ezin lortu ori. Geienetan merkea dana edo ez da polita edo ez da ona.

Orrelantxe jazoten jaku izkuntzan be. Euskerea errezagot egitea, berba laburragoak, agots gozoagoak, eukitea lortzen dogu, beste gauza on asko galdua.

Lenengo ta bein euskerea ulergatx biurtzen da, laburpenak egikeran len berba bi izan diranak bat biurtzen diralako. Esterako nik itauntzen ba dautzuet "eurie" zer dan, arin erantzungo daustazue: "Ortzitik jausten diran tangadak". Orain ona euren esaldi bi: "bart **eurie** ein jok", "jake au eurie dok, ez nirie".

Eta uler gatx izate an, batez be beste euskalki bat darabilenakaz jazoten da. Gogoratu len aitatu dogun Retolaza'ren jazokizuna. "Bereala" zer zan ulertu eban, ez, ostera, "beela". Giputzak laburpen gitxiago daukez eta orregaitik guk errezagot ulertzen dogu gipuzkoera, bizkaitarrak, ostera, laburpen asko egiten dogulako, euskera gatxagoa egiten dogu eurentzat.

Eta Bizkaia'n bertan be, arratiar batek, batez be asieran, gaixtasun batzuk izaten dauz bermeotarrari edo ondarrutarrari ulertzeko. Laburpenakaz batera doa agotsen aldaketa-arazoa, baiña ori beste egun baten aztertuko dogu.

Beste ondoren txar bat auxe da: Euskereak dauzan edertasunak asko galdu egiten dirala, aditzaren laburpenean, esan dogun lez. Geiago be esan geinke: Latiñak olako aldakuntzat izan ebazalako, laburpenak egin ebazalako, latinkumeak sortu ziran eta latiña il egin zan. Izkuntza esaten dautsagu latiñari, naizta, izkuntzalarien ustez, latiña bere umeengan bizi izan. Orra or bein baten Patxi Altuna'gaz Iruña'n erri-aurreko Ikastetxe Nagusian nik izandako eztabaidearen oiñarria. Latiña il zala esan nebalako, asarre bizian aurkeztu jatan, latiña bizi dala esanez. Bai, izkuntzalarientzat, baiña erri-maillan izkuntza esaten jako eta zeozergaitik esan be. Euskereak be laburpen eta aldakuntza oneik egiteagaz olako arriskuren bat izan leike, euskalkiak alkarrengandik urrindu eta izkuntza zatitu.

Zer egin bear dogun

Ikusi dogu berbaldi labur onetan, ekonomia oiñarria dala, izkuntzak dauken laburtzera jokerea, sinkronian eta diakronian. Ikusi dogu, Bizkai'ko euskerea arlo orretan nondik nora doan eta jokabide orrek sortzen dauzan arazoak zeintzuk diran. Orain esan dagi-

EUSKAL-ASTEA

gun zer egin bear geunken. Arlo onetan izango dira beste eritxi batzuk eta alkar-izketan agertuko dira bear ba'da.

Itauna au litzake: Guk zelan egin bear dogu berba? Laburpenakaz eta agots aldatuakaz ala idazten dogun antzera?

Lau arau ipiñiko dodaz emen:

1^a.- Senide, adiskide eta erritarren artean berba egiten dogunean, bertan egiten dan lez egin, Bermeo'n Bermeo'koa, Arratia'n Arratiakoa eta Ondorroa'n Ondorroa'koa. Orrelan egin ezik, arrokeria agertzen dogu eta ez da izaten entzuleen pozerako.

2^a.- Beste euskaldi bateko euskaldunen artean berba egiten dogunean, bizkaera garbia, idazten dan lakoa erabili, bizkaiera apaindua.

3^d.- Erri-aurrean, ETB'n, idazterakoan, beti bizkaiera apaindua erabili.

4ⁿ.- Beste euskalki bateko euskaldunen aurrean ez dogu erabili bear euren euskalkia. Gu Bizkai'tarrok orretan lotsatiak izaten gara, gure bizkaiera ez dala polita uste izateraiño edo giputzak ez dauskuela ulertzen pentsatzeraiño. Egin daigun berba bizkaieraz, baiña bizkaiera apaindua, idazten dogun bizkaiera, erabiliz. Giputzak naiz laburditarrak naiz Zubero'tarrak arrituta geratuko dira ain errez ulertzen dauskuelako. Ez da bear euskera baturik, baikoitxak bere euskalkia landu ezkerok, guztiok eta errez alkar ulertzen dogu.

Eta orain, amaitzeko, artu daigun Bermeo'ko euskeraz dagoan zatitxu bat eta billatu daiguzan laburpenak. Gaurkoz ez agots-aldaketak. Ori beste egun baterako itzi daigun:

BITXORI'k: Ene semie...! Auri da noperak baiño geujau jakin gurie! Tiek dako erru guztije; baie ikus-

ko dau arek ondiño... ie nok etxen tson arenadurie bera gaixorik dauenien. Topa birko dau nok eiñ, beti-beti neure kontra oteko!

FELIX'ek: Zeure mando oten dala ezu esan urrun-guen ba?

BITXORI'k: Bai berari konbeniten jakonien. Aurduen be... imie jagoten oki nau ni arek, gaueko zortzi-retararte frabiketik bera otorri arte.

Auri: ara ori.
geijau-geiago.
Ikusko-Ikusiko
ondiño-oraindiño.
etxen-egiten
tson dautson.
dauenien-dagoenean
birko-bearko
eiñ-egin
oteko-egoteko
otenen-egoten
ezu-ez dozu
Aurduen-ara orduan.

Bizkaiera idatziz:

Ene semea, ara, ori da norberak baiño geiago jakin gurea! Tiak dauko erru guztia, baiña ikusiko dau arek oraindiño ea nok egiten dautson arenadurea bera gaisorik dagoanean. Topau bearo dau nok egin, beti-beti neure kontra egoteko. Zeure bando egoten dala ez dozu esan urrengoan ba! Bai berari konbeniten jakonean. Ara orduan be umea jagoten euki nau ni arek gaueko zortziretara artefabrikatik bera etorri arte.

Olazar'tar Martin

EUSKEREA

Eun da berrogei ta amar aldrea izkuntza dagoz lurrean alkarren kide ta jakituriz euren era onenean; munduan diran jakintsu jaunak dabilatz lan ederrean izkuntz guztiei euren tokia emonik lur zabalean.

Gure izkuntzak dagokonez ba-dau beretzat lekua danen artean bostgarren dago txairo txairo tajutua; berak bakarrik osotuten dau leku berebizikua, agur euskara, agur Euzkadi itzez zorionekua.

Bere izatez izkuntz ederra jakitunak onarturik, hegira nor dan Euskalerrria edertasunez jantzirik, buru ta biotz agertzen ditu gizonak itzen bidetik bana banako izkuntza lora gizartera zabaldurik.

Paulin